

Marija Petrović

DA LI SEKSUALNO OBRAZOVANJE TREBA DA SE UČI U ŠKOLAMA?

SAŽETAK

U seksualnom obrazovanju mladih ključnu ulogu treba da ima škola, odnosno seksualno obrazovanje formalizovano kroz nastavni program. Neformalno seksualno obrazovanje je neophodno, ali nedovoljno. Kako bismo odgovorili da li je zahtev za uključivanjem seksualnog obrazovanja u školski program opravdan, ispitivali smo odgovore na tri pitanja: Koji su ciljevi seksualnog obrazovanja i da li su u skladu sa opštim ciljevima obrazovanja? Da li seksualno obrazovanje treba da reprodukuje već utvrđene društvene vrednosti ili nastavni program treba da omogući učenicama i učenicima da ove vrednosti samostalno procenjuju? Da li kurikulum treba da budu prilagođeni interesovanjima, sklonostima i sposobnostima učenica i učenika ili bi školski program trebalo da bude isti za sve? Glavni cilj seksualnog obrazovanja je da mladima pruži relevantno znanje i da ih nauči da adekvatno delaju u skladu sa tim znanjem, što je u skladu sa opštim težnjama obrazovanja. Seksualno obrazovanje ne bi trebalo da reprodukuje dominantne društvene vrednosti, već da teži tome da ih promeni. Kako bi glavni ciljevi seksualnog obrazovanja mogli da budu ispunjeni, ono treba da bude obavezno za sve mlade.

KLJUČNE REČI

obrazovanje, seksualno obrazovanje, filozofija obrazovanja, seksualnost, škola, školovanje, seksualna edukacija

Uvod

Tema seksualnog obrazovanja je i dalje kontroverzna, kako u svetu tako i u Srbiji. Svakako da osobe treba da imaju određena znanja o seksu i reprodukciji i da je neka vrsta seksualnog obrazovanja neophodna. Problem nastaje onda kada treba da odlučimo kada mladi treba da počnu da uče o ovim stvarima, šta sve treba da znaju i ko treba da ih tome nauči. Cilj ovog rada je da ispita da li seksualno obrazovanje treba da se uči u školama. Prvi deo rada posvećen je ispitivanju da li je neophodno da seksualno obrazovanje bude formalizovano kroz školski program. Predstavljeni su rezultati empirijskog istraživanja koji pokazuju koje izvore mladi najčešće koriste

Marija Petrović, Institut za filozofiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu:
m00petrovic@gmail.com

Ovaj članak je realizovan uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada.

kako bi se informisali o seksu i seksualnosti i dati razlozi zašto je neformalno seksualno obrazovanje nedovoljno i nepouzđano. U ovom delu je pružen i kratak pregled seksualnog obrazovanja u Srbiji danas. Drugi deo rada pruža teorijski okvir za razmatranje kriterijuma prema kojima treba da procenjujemo da li određena tema treba da se obrađuje u okviru školskih programa. Svako opravdanje za isključivanje jednih, odnosno uključivanje drugih tema u školske kurikulume, eksplicitno ili implicitno polazi od odgovora na sledeća pitanja: Koji su ciljevi obrazovanja?; Da li obrazovne institucije treba da reprodukuju dominantne društvene vrednosti ili nastavni program treba da osposobi učenike i učenice da te vrednosti samostalno procenjuju?; Da li nastavni program treba da bude isti za sve ili prilagođen individualnim sklonostima, sposobnostima i preferencijama učenika i učenica? Imajući u vidu ova tri pitanja, u trećem delu rada se razmatra da li je zahtev za uvođenjem seksualnog obrazovanja u školske kurikulume opravdan. Pruža se odgovor na pitanje šta su ciljevi seksualnog obrazovanja i da li su oni u skladu sa ciljevima obrazovanja uopšte, argumentuje u prilog teze da seksualno obrazovanje ne treba da reprodukuje dominantne vrednosti patrijarhalnih društava i objašnjava zašto bi seksualno obrazovanje trebalo da bude obavezno za sve mlade.

1. Formalno i neformalno seksualno obrazovanje

Shvaćeno najšire, seksualno obrazovanje se bavi pitanjima koja se odnose na ljudsku seksualnost, uključujući seksualnu aktivnost, seksualnu orijentaciju, emotivne odnose, anatomiju reproduktivnih organa, rodni identitet, rodne uloge, kontracepciju, reprodukciju, reproduktivno zdravlje, reproduktivna prava i seksualnu apstinenciju. Njegov cilj bi bio da pruži relevantne informacije i pomogne ljudima pri donošenju odluka kada je reč o seksu i seksualnosti. Iako ne postoji jedinstvena definicija, ovakvo seksualno obrazovanje može da se označi kao sveobuhvatno ili holističko.

Potreba za javnim govorom o seksualnom obrazovanju i uvođenjem programa seksualnog obrazovanja u škole javila se kao odgovor na sve veću učestalost nenamernih tinejdžerskih trudnoća šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, pre svega u zapadnim zemljama. Pojava HIV-a i masovno prenošenje ovog virusa putem nezaštićenih seksualnih odnosa osamdesetih godina stavila je novi akcenat na bitnost seksualnog obrazovanja, posebno u Africi, gde je seksualno obrazovanje shvatano kao ključno pitanje javnog zdravlja. Danas se smatra da je uloga seksualnog obrazovanja mnogo veća od sprečavanja neželjene trudnoće i širenja polno prenosivih bolesti. Ono ima važnu ulogu u borbi protiv seksizma i homofobije, kao i povećanju svesti o seksualnom zlostavljanju i rodnoj nejednakosti

(*Sexuality Education: Policy brief No.1* 2016: 1). Poseban akcenat na važnost ovog pitanja stavlja brzo širenje novih medija, povećana zabrinutost veza na za zlostavljanje dece i mladih i rodno zasnovano nasilje, kao i promene u seksualnom ponašanju mladih (Rašević 2018: 337).

Više je načina na koje osoba može da stekne obrazovanje. U tom smislu, treba razlikovati pojmove *obrazovanje* i *školovanje*. Školovanje podrazumeva organizovan proces sticanja znanja, koji je najčešće institucionalizovan bilo kroz škole bilo kroz standardizovane testove, kao što je matura. Njemu se posvećuje određeni deo života, posle kog školovanje prestaje. Obrazovanje, s druge strane, može da se odvija tokom čitavog života. Ono jeste cilj školovanja (ili makar jedan od ciljeva), ali se ne iscrpljuje samo kroz njega. Na osnovu ovoga, možemo da razlikujemo *formalno* i *neformalno* obrazovanje. Formalno bi bilo ono koje stičemo kroz školovanje. Ono je smešteno unutar obrazovnih institucija, koje su najčešće jasno strukturirane i vremenski i sadržajno. Neformalno obrazovanje stičemo samostalno, kroz knjige, medije, putem interneta ili posredstvom drugih osoba.

Kada je reč o seksualnom obrazovanju, formalno i neformalno obrazovanje treba da funkcionišu zajedno i međusobno se dopunjuju. Uostalom, seksualno obrazovanje bi trebalo da se odvija tokom čitavog života (*Standards for Sexuality Education in Europe* 2010: 28; Georgiou 2015: 5; Rašević 2018: 336), a brojna istraživanja pokazuju da je njegov domet u školama ograničen, ukoliko nije praćen širom društvenom podrškom (Ketting, Visserb 1994; Archard 2003; Grose, Grabe, Kohfeldt 2013). Sa druge strane, nepostojanje institucionalizovanog seksualnog obrazovanja primorava mlade da znanja o seksu i seksualnosti stiču iz drugih izvora, čime se ostavlja otvorenom mogućnost usvajanja netačnih informacija ili njihovo neadekvatno razumevanje. Istraživanje Novosadskog humanitarnog centra pokazuje da mladi u Srbiji najčešće koriste izvore koji su im lako dostupni, iako u njih nemaju puno poverenje (Korać-Mandić 2019: 15). Glavni izvori informacija su im internet, roditelji, vršnjaci i vršnjakinje (Korać-Mandić 2019: 22). Svoje znanje o ovim temama ocenjuju kao osrednje, a najveći broj anketiranih roditelja veruje da „deca imaju puno informacija, ali nedovoljno znanja ili da ne znaju skoro ništa o seksualnosti“ (Korać-Mandić 2019: 42). Većina mladih koji su učestvovali u ovom istraživanju, kao i većina anketiranih roditelja, školu ne smatraju bitnim izvorom informacija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju (Korać-Mandić 2019: 42). Iskustvo većine mladih je da škola nije mesto na kom se razgovara o ovim temama. Izuzetak je nastava biologije u sedmom razredu, kao i sporadična predavanja, u okviru kojih, pak, mladi nisu stekli dovoljno informacija, a i malo toga su zapamtili (Korać-Mandić 2019: 30). Svoje nastavnike i nastavnice ne vide kao zainteresovane i dovoljno upućene (Korać-Mandić 2019: 30),

niti imaju poverenja da sa njima o ovim temama razgovaraju (Korać-Mandić 2019: 35).

Neki od stavova učenika i učenica, koje su izneli tokom razgovora o ulozi škole u seksualnom obrazovanju, reprodukciji, kontracepciji, emotivnim odnosima, rodnim ulogama i izvorima informisanja su: „Uloga škole i nastavnika je nikakva, bukvalno nikakva. Samo smo nešto malo iz biologije imali, nekoliko stvari vezanih za razmnožavanje.“ „Vrlo malo znamo... kada bismo pogledali na celo znanje, mi znamo mali deo, a koliko još ima stvari da se nauči.“; „Svi kao nešto znaju, u stvari niko ništa ne zna.“; „To ja nikad nisam ni razumela (kako nastaje trudnoća). To su neki nazivi samo da se napamet nauči, kontrolni uradi i to je sve.“; „Ako devojka zna (više o ovoj temi), ona je nekulturna, nenormalna, bolesna...“; „Želim samo da mi odgovore konkretno, a dobijem sajtove neke klinike i bolnice. Ima nekih latinskih izraza, oni to tako zakomplikuju da izgleda kao naučno napisano. A često izađu rezultati iz Zadruge i slično.“; „Sad misle da smo mali za to, a posle kažu da smo zakasnili.“ (Korać-Mandić 2019: 18, 20, 21, 24, 26, 30). Ovi komentari jasno pokazuju da mladi nemaju pristup pouzdanim informacijama i da su tog nedostatka svesni.

Određeni pomak u uvođenju seksualnog obrazovanja u Srbiji napravljen je pilot projektom „Zdravstveno vaspitanje o reproduktivnom zdravlju“, koji je pokrenuo Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu 2012. godine. Uprkos kritikama desno orijentiranih stranaka, program je tokom tri školske godine, od 2013. do 2016. godine, realizovan sa učenicima i učenicama drugog razreda srednjih škola u Vojvodini, a kroz ove radionice je prošlo više od 12 000 mladih. Na radionicama su, pored lekcija o seksualnom zdravlju, obrađivane i teme ljudske seksualnosti, međuljudskih odnosa i veza, rodne ravnopravnosti i ljudskih prava. Pored dobrih rezultata i inicijative da se projekat proširi na celu Srbiju, projekat je prekinut bez obrazloženja (Korać-Mandić 2019: 7-8; Mladenović 2020: 44).

Burne reakcije javnosti izazvao je i „Obrazovni paket za učenje o seksualnom nasilju nad decom“, priručnik namenjen nastavnicama i nastavnicima osnovnih i srednjih školama, sačinjen 2016. godine. Kritike su upućivane na račun sadržaja obrazovnog paketa i uzrasta u kom se planira njegovo korišćenje. Pod pritiskom javnosti, Ministarstvo obrazovanja je povuklo podršku ovom obrazovnom paketu i cela inicijativa je zaustavljena (Popović 2021; Korać-Mandić 2019: 8).

Iako mahom negativne, ove reakcije javnosti su skrenule pažnju na potrebu da se o seksualnom obrazovanju više govori u medijima i da se javnosti približe njegova svrha i značaj. Tema seksualnog obrazovanja u školskom sistemu u Srbiji postala je ponovo aktuelna početkom 2021. godine, izlaskom mladih glumica u javnost sa ispovestima o seksualnom nasilju

koje su doživele u privatnoj školi glume (Popović 2021), čime je skrenuta pažnja javnosti na sveprisutnost seksualnog nasilja.

U Srbiji je seksualno obrazovanje i dalje u ranoj fazi razvoja (Ketting, Ivanova 2018: 142). Ono nije na sistematičan način obuhvaćeno školskim programom, niti je adekvatno zakonski regulisano (Ketting, Ivanova 2018: 144). Samo određeni aspekti seksualnog obrazovanja deo su školskih kurikuluma. Na primer, tema seksualnosti i romantičnih odnosa se provlači kroz veliki broj književnih dela, te se kao takva obrađuje na časovima jezika i književnosti, a „odgovoran odnos prema zdravlju, pa tako i reproduktivnom, razvija se kroz predmete – priroda i društvo, fizičko i zdravstveno vaspitanje, biologija, građansko vaspitanje, zdravlje i sport, ali i kroz druge aktivnosti kao što su časovi odeljenskog starešine, predavanja i radionice koje drže zdravstveni radnici, kao stručnjaci za ovu oblast. (*Da li je seksualnom obrazovanju mesto u školi?* 2018)“ Određenje seksualnog obrazovanja s početka ovog rada nam pokazuje da ovo nije dovoljno. Sveobuhvatno seksualno obrazovanje je mnogo više od teme reproduktivnog zdravlja i tako mu treba i pristupiti.

Ljubav i seksualnost su među glavnim temama o kojima mladi razmišljaju, a njihova radoznalost i zainteresovanost za ove teme počinju i pre nego što postanu seksualno aktivni (Korać-Mandić 2019: 42). Mladima nije dostupna adekvatna podrška u razumevanju ove važne životne oblasti i nedostaju im smernice kako bi ispravno razumeli informacije koje o njoj dobijaju. O seksu i seksualnosti se premalo govori u školi, a njihovi roditelji su „skloni da smatraju kako su deca suviše mala da se interesuju za ove teme“ (Korać-Mandić 2019: 42).

Škola bi trebalo da bude najbitnija institucija koja mladima pruža seksualno obrazovanje (Rašević 2006: 477; Rašević 2018: 336; Muñoz 2010: 5; Grose, Grabe, Kohfeldt 2013: 742).¹ Prednost seksualnog obrazovanja kroz školski program može se objasniti time što je škola jedina ustanova koju mladi redovno pohađaju, pri tom, ona je već usmerena na povećanje znanja učenica i učenika i poboljšanje njihovih veština (Kirby 1995: 403). I roditelji i učenici i učenice smatraju da je to tema koju bi trebalo obrađivati u okviru nastave (Archard 2003: 540; Rašević 2018: 336; Korać-Mandić

¹ Treba napomenuti da se ne slažu svi sa ovim. Određeni broj autora smatra da ključnu ulogu u sticanju seksualnog obrazovanja treba da ima porodica, i da je, pored uvođenja seksualnog obrazovanja u školske programe, neophodno paralelno sa time raditi i na edukaciji odraslih i pružiti podršku roditeljima kako bi na adekvatan način mogli da razgovaraju sa svojom decom o ovim temama. Iako se u ovom radu prednost daje institucionalizovanom seksualnom obrazovanju kroz školske programe, usvajanje adekvatnih znanja i istrajavanje u njihovoj primeni je uslovljeno zajedničkim radom formalnog i neformalnog seksualnog obrazovanja i njihovim međusobnim dopunjavanjem. Videti: Ketting, Ivanova 2018: 7,10; Korać-Mandić 2019: 7, 37, 42, 44; Meschke, Peter 2014; Muñoz 2010: 18; Jovanović, Todorović 2011.

2019: 42). Iako imaju različita mišljenja o tome šta bi njihova deca trebalo da uče o seksu u školi i na koji način treba pristupiti ovoj temi, roditelji načelno smatraju da kroz nastavni plan i program deca treba da se upoznaju barem sa osnovnim informacijama o seksu i ljudskoj seksualnosti (Archard 2003: 540).

U nedostatku seksualnog obrazovanja u školama, mladi će svakako učiti o seksu iz drugih izvora, kroz razgovor sa prijateljima, članovima porodice ili sa interneta. Međutim, nema garancija da će znanja koja dobiju ovim putem biti pouzdana niti od pomoći (Archard 2003: 540). Roditelji često imaju pasivan odnos prema seksualnosti sopstvene dece (Rašević 2018: 336), a istraživanje Novosadskog humanitarnog centra pokazuje da su informacije koje mladi dobijaju od svojih roditelja uglavnom ograničene na određene teme, te nemaju slobodu da ih pitaju sve što ih interesuje. Razgovor sa roditeljima se često svodi na uopštene poruke i savete koji nisu praćeni detaljnijim objašnjenjima kako ih ostvariti u praksi (Korać-Mandić 2019: 26). S obzirom na to da školovanje podrazumeva različite starosne grupe, škola je pogodna za obrazovanje mladih o ovim temama, gde je neophodno podučavati različite koncepte u različitim razvojnim fazama (Kirby 1995: 403). Kada se o seksu uči kroz obrazovne institucije, možemo da računamo na izvesnu dozu doslednosti, tačnosti pruženih informacija i adekvatan pedagoški pristup temi. Ovo je teško obezbediti kada se o seksu saznaje van škole (Archard 2003: 540).

Naredni odeljak razmotriće koji su to kriterijumi na osnovu kojih bi trebalo da se procenjuje da li je određena tema ili oblast dovoljno važna da se obrađuje u školama.

2. Šta bi trebalo da se uči u školama?

Filozofija obrazovanja ima dugu tradiciju u zapadnoj filozofskoj misli, počev od Sokratovih rasprava sa Protagorom o tome šta je znanje i kakav je sadržaj znanja koje sofisti pružaju svojim učenicima. Ona se, najšire određeno, bavi prirodom i ciljevima obrazovanja, filozofskim problemima koji se javljaju iz obrazovnih teorija i praksi, kao i istorijom obrazovanja kroz filozofiju. Neka od pitanja na koja pokušava da pruži odgovor su: šta je svrha obrazovanja, koja vrsta znanja je vredna učenja, pitanja jednakosti i pravde u obrazovanju, kao i problemi koji se tiču određenih obrazovnih praksi, na primer, poželjnost standardizacije u obrazovanju (Siegel et al. 2018: Introduction).

Jedno od pitanja kojim su se kroz istoriju filozofi bavili je i šta je to što bi mladi trebalo da uče, odnosno šta treba da stoji u sadržaju njihovih lekcija tokom školovanja. Različite predloge nastavnog sadržaja i opravdanje toga

zašto neke stvari treba da budu uključene u obrazovanje mladih, a druge ne, nalazimo na brojnim mestima u istoriji filozofije, od Platona do savremenih autora. Upravo opravdanje koje se daje za uključivanje jednih, odnosno isključivanje drugih tema i sadržaja može se smatrati tačkom od centralnog filozofskog značaja u ovim razmatranjima (Siegel et al. 2018: §3.1). Ova opravdanja su, naravno, drugačija od jedne teorijske pozicije do druge i umnogome zavise od osnovnih filozofskih pretpostavki datog autora. Međutim, svako od ovih opravdanja, eksplicitno ili implicitno, polazi od stavova dotičnih filozofa o tri različita pitanja, odnosno grupe pitanja (Siegel et al. 2018: §3.1).

I Prvo pitanje je koji su ciljevi obrazovanja, odnosno koja je njegova funkcija. Sigel i drugi daju kratak spisak ciljeva razmatranih kroz istoriju filozofije, među kojima navode proizvodnju znanja, podsticanje radoznalosti, unapređenje razumevanja, proširenje mašte, obrazovanje građana, podsticanje racionalnosti, razvoj autonomije (Siegel et al. 2018: §3.1). Svaki pokušaj opravdanja datih ciljeva i funkcija obrazovanja izazivao je kontroverze i pokretao ekstenzivne filozofske rasprave. Upitno je da li se uopšte cilj obrazovanja može jednoznačno odrediti. To naravno, ne znači da obrazovanje nema cilj ili da je rasprava o ciljevima obrazovanja prevaziđena (White 2010: 6,16; Barrow 1999: 21).

Ono što se može izdvojiti kao zajednička nit koja se provlači kroz istoriju filozofskih tekstova o ovoj temi je da obrazovanje treba da teži idealima razuma, da u nama pobudi poštovanje prema racionalnom (White 2010: 5). Obrazovanje treba da neguje razum u nama i da nas osposobi za njegovo pravilno korišćenje (Siegel et al. 2018: Introduction). Ono treba da nam omogući da procenjujemo svet oko nas koristeći razum i da vođeni razumom evaluiramo naše stavove, verovanja i postupke. Ovakav stav, da obrazovanje u svojoj srži sadrži negovanje razuma, odnosno racionalnosti, kroz različite formulacije je prihvaćen od strane većine zapadnih filozofa, a prisutan je i u misli savremene filozofije obrazovanja (Siegel et al. 2018: Introduction; referiše na Scheffler 1973 [1989]; Siegel 1988, 1997, 2007, 2017).

II Drugo pitanje je da li je opravdano tretirati nastavne planove obrazovnih ustanova kao sredstvo za ostvarivanje društveno-političkih interesa i ciljeva dominantnih društvenih grupa (ili bilo koje posebne grupe, uključujući i sopstvene ciljeve), odnosno, da li je opravdano koristiti obrazovanje kao instrument kontrole građanki i građana. Sigel i drugi navode da su u poslednjim decenijama dvadesetog veka vođene ozbiljne diskusije na ovu temu, među kojima su najozbiljnije marksistička i postmodernistička kritika obrazovanja koja kaže da u mnogim obrazovnim sistemima, čak i

država koje smatramo demokratskim, nastavni plan i program služi isključivo interesima elita (Siegel et al. 2018: §3.1). S ovim u vezi je i pitanje da li smatramo da obrazovne institucije treba da reprodukuju već utvrđene društvene vrednosti ili nastavni program treba da omogući učenicima da ove vrednosti samostalno procenjuju (Siegel et al. 2018: §3.1).

III Treće pitanje je da li obrazovni programi za osnovne i srednje škole treba da budu sastavljeni tako da pojedincu omogućavaju da bira kurseve u skladu sa svojim interesovanjima, sklonostima i sposobnostima ili bi školski program trebalo da bude isti za sve. Ovde se napominje da se „isti nastavni program za sve“ kroz istoriju formalnog obrazovanja gotovo uvek zasnivao na potrebama ili interesima onih učenika koji su bili skloni akademskom obrazovanju ili je u pitanju bio program namenjen društvenim elitama (Siegel et al. 2018: §3.1).

U narednom odeljku će biti ispitano da li bi se mogao opravdati zahtev za uvođenjem seksualnog obrazovanja u školske programe imajući u vidu ova tri pitanja.

3. Ciljevi, vrednosti i važnost seksualnog obrazovanja

I Koji bi, dakle, bio cilj, odnosno šta je funkcija seksualnog obrazovanja? Kao jednu od dobrobiti seksualnog obrazovanja, Rašević ističe da se njime ne samo čuva reproduktivno zdravlje, već i promoviše lična odgovornost za sopstveno zdravlje. Kroz adekvatno seksualno obrazovanje, puko prepuštanje situaciji, pasivnost, kao i stavovi mladih koji su nekritički preuzeti od okoline „transformišu se u sklonost ka kontroli, planiranju, preuzimanju aktivne uloge u životu, prihvatanju modernih vrednosti i novih znanja što doprinosi izgradnji samopoštovanja i podstiče autonomnost, olakšavajući odrastanje uopšte“ (Rašević 2006: 473). Ona dalje navodi da za adekvatno seksualno obrazovanje nije dovoljno samo puko usvajanje informacija već je neophodno i „osposobljavanje za kritički odnos prema stvarnosti i podsticanje lične autonomije, odnosno razvoj kritičkog mišljenja, kao mišljenja koje vrši selekciju i analizu informacija“ (Rašević 2006: 477). Istovremeno sa pružanjem znanja, potrebno je razvijati i određene kognitivne veštine koje će nam pomoći da na osnovu stečenih znanja delamo (Rašević 2006: 478).

Arčard kao ciljeve seksualnog obrazovanja prepoznaje sticanje znanja o reprodukciji, reproduktivnom zdravlju, seksualnoj orijentaciji, i različitim formama seksualne aktivnosti. Kroz seksualno obrazovanje učimo da adekvatno razmatramo dominantne društvene stavove i vrednosti kada je reč o ovoj temi i da na osnovu relevantnih informacija donosimo odluke vezane za seksualnu aktivnost, kako bismo više uživali u seksu i time vodili

ispunjenije i srećnije živote. (Archard 2003: 541). I Rašević i Arčard naglašavaju da cilj seksualnog obrazovanja nije samo usvajanje određenih informacija, već i razvoj kritičkog odnosa prema seksu i seksualnosti. Obrazujemo se ne samo da bismo imali neka znanja, već i da bismo na osnovu tih znanja mogli adekvatno da postupamo. Ovo je u skladu sa gore iznetim ciljevima obrazovanja generalno.

II Kako je već rečeno, Arčard kao jedan od ciljeva seksualnog obrazovanja vidi i to što nam ono pomaže da reflektujemo o dominantnim stavovima i vrednostima društva o ovoj temi (Archard 2003: 541). Upravo su vrednosna pitanja ono što izaziva najžučnije rasprave kada govorimo o seksualnom obrazovanju. Arčard prvenstveno misli na američko društvo kada kaže da je ono „duboko podeljeno oko moralnosti seksa“ (Archard 2003: 541), ali smatramo da se ta tvrdnja može generalizovati. Različiti stavovi oko moralnosti seksa i određenih seksualnih praksi dolaze do izražaja kada se raspravlja o tome šta tačno mladi treba da uče na časovima seksualnog vaspitanja. Vrednosti prema kojima se upravljamo u ovom aspektu određuju naše romantično-emotivne odnose, koji čine bitan deo ljudskog života, te ove vrednosti nisu lako zanemarljive. Arčard ih ugrubo deli na tradicionalne i liberalne vrednosti, gde bi za tradicionalne jedini prihvatljiv oblik seksualnog odnosa bio heteroseksualni odnos između muža i žene, dok bi za liberalne bio dopušten bilo koji odnos u koji se dovoljno odrasle osobe upuštaju svesno i voljno, a koji ne oštećuje treću osobu (Archard 2003: 541). Napominje da se ove vrednosne razlike ne iscrpljuju samo u različitom shvatanju seksualnih praksi, već uključuju i različito shvatanje rodni uloga i rodni identiteta.

Koje, odnosno čije su to vrednosti koje seksualno obrazovanje treba da odražava? Liberalna država bi, po pretpostavci, trebalo da bude vrednosno neutralna i da, kao takva, ne favorizuje ni jedan određeni skup vrednosti. Moralni pluralizam u seksualnom obrazovanju bi, onda, podrazumevao da se ono predaje na taj način što bi se, pored pukih činjenica, mladima prezentovao i pregled različitih vrednosnih stavova kao jednakih. Upitno je, ipak, koliko bi ovo bilo funkcionalno rešenje, jer ovakve vrednosti isključuju jedna drugu. Arčard smatra da seksualno obrazovanje ne treba da uključuje nikakvo učenje o vrednostima, već da uči mlade kako da samostalno delaju u svetu na osnovu sopstvenih shvatanja o tome šta je za njih važno (Archard 2003: 545). Treba napomenuti da ni ovakav stav ipak nije vrednosno neutralan. Odnos prema seksualnosti i seksualnim praksama, reproduktivnim pravima, rodni ulogama i rodni identitetima bitan su deo kulture i vrednosnog sistema društva i pojedinca. Zato je malo verovatno da i jedan silabus seksualnog obrazovanja (osim onog koji bi se bavio

pukom reprodukcijom) može da ostane vrednosno neutralan. Sam način na koji su teme koje seksualno obrazovanje treba da pokriva određene na početku ovog rada (anatomija reproduktivnih organa, emotivni odnosi, seksualna aktivnost, seksualna orijentacija, rodni identitet, rodne uloge, kontracepcija, reprodukcija, reproduktivno zdravlje, reproduktivna prava i seksualna apstinencija) jasno diktira da ono ne može da se svede samo na razgovor o ljudskoj anatomiji i reprodukciji. Seksualno obrazovanje zato i ne treba da bude vrednosno neutralno, pogotovo ne u društvima kojima dominiraju patrijarhalne vrednosti.

Taper (Tupper) protivljenje seksualnom obrazovanju u školama objašnjava kao pobudu da se kroz uskraćivanje znanja zaštite dečja nevinost i moralna čistoća. „Čak i danas, u doba vikipedije, gugla, jutjuba i bezbroj drugih novih načina širenja informacija, neki roditelji, nastavnici i drugi autoriteti smatraju da je sprečavanje znanja adekvatan način da se 'spreče' neke druge stvari i osigura željeno ponašanje“ (Tupper 2014: 126-127). Korene ovakvog shvatanja možemo tražiti u devetnaestovekovnom evropskom romantizmu, posebno u uticaju pedagoških radova Rusoa (Rousseau), Pestalocija (Pestalozzi) i Frebela (Froebel), koji su idealizovali detinjstvo (Tupper 2014: 118, referiše na Reese 2001) i uticali na njegovo shvatanje kao *doba nevinosti* (Baily 2013: 195). Tako je nevinost, posebno seksualna nevinost, postala glavna odlika detinjstva, a zaštita te nevinosti primarni zadatak roditelja i države. Ona deca koja bi izašla iz ovih okvira, bilo kroz svoje ponašanje, iskustvo ili prerano sticanje znanja, karakterisana su kao degenerisana, nenormalna ili bolesna (Baily 2013: 195). Stoga i ne čudi da se upravo seks, više nego bilo šta drugo, uzima kao demarkaciona linija između detinjstva i odraslog života (Baily 2013: 191).

Upravo to su neke od glavnih zamerki seksualnom obrazovanju – da ono ne dozvoljava deci da budu deca, da ih prerano gura u odrasli život, podstiče na rano ulaženje u seksualne odnose i promovise nepoželjne vidove seksualnog ponašanja. Istraživanja pokazuju suprotno. Sveobuhvatno seksualno obrazovanje podiže nivo znanja o seksualno prenosivim bolestima i seksualno rizičnom ponašanju (Shepherd et al. 2010: 44–52), dovodi do odlaganja stupanja u prvi seksualni odnos, povećane stope korišćenja kondoma i drugih kontraceptivnih sredstava i smanjenja broja seksualnih partnera (Fonner et al. 2014: 16; Lopez et al. 2016: 2; Kirby, Laris, Rolleri 2007: 206). Ono takođe snižava stepen homofobije, sprečava rodno zasnovano nasilje i zlostavljanje dece, doprinosi medijskoj pismenosti (Kantor et al. 2021), a kroz promene u stavu prema tradicionalnom shvatanju roda i rodni uloga podstiče mlade da prihvate širi spektar rodnog ponašanja, što doprinosi zdravijem seksualnom ponašanju i građenju zdravijih veza (Grose, Grabe, Kohfeldt 2013: 750).

Uprkos pozitivnim rezultatima istraživanja sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja, u Srbiji se akcenat javnih debata o seksualnom obrazovanju stavlja na reproduktivno zdravlje i planiranje porodice (Mladenović 2020: 36; Korać-Mandić 2019: 7), čime se izbegava rasprava o vrednosnom okviru. Dominantne političke figure u Srbiji seksualno obrazovanje raspravljaju jedino u kontekstu borbe protiv „bele kuge“ i zaštite reproduktivnog zdravlja, a ulogu žene u društvu svode na njenu reproduktivnu funkciju (Mladenović 2020: 47). I normativni okvir Republike Srbije okrenut je, pre svega, reprodukciji i reproduktivnom zdravlju (Videti: Mladenović 2020: 42-44; Korać-Mandić 2019: 10-11; *Seksualno i reproduktivno zdravlje žena i adolescentkinja sa invaliditetom* 2018: 8-13). Evaluacija Populacionog fonda Ujedinjenih nacija (UNFPA) potcrtava da vlade država često koriste novac donora kako bi finansirale projekte kojima ne planiraju da pruže sistemsku podršku, što zbog nedostatka političke volje, što zbog aktivnog otpora dela zajednice. Kao primer ovakvog ponašanja navode pristup država u inkorporiranju seksualnog obrazovanja u školske kurikulume. Na ovaj način, države izbegavaju da se pozabave suštinskim pitanjem zašto je određeni projekat društveno ili politički „neprihvatljiv“, u potpunosti skidajući sa sebe odgovornost za političke i društvene prilike (Ohana, Bulat 2015: 56).

Pregled seksualnog obrazovanja u Evropi i centralnoj Aziji pokazuje da u Srbiji postoji veoma ozbiljno protivljenje seksualnom obrazovanju. Ono dolazi pre svega od Ministarstva obrazovanja, zatim od nastavnika i drugog nastavnog osoblja, kao i od roditelja, a kao glavni argument se navodi da ove teme „nisu prikladne“ za mlade. (Ketting, Ivanova 2018: 144). Nema dovoljno relevantnih istraživanja o konkretnijim razlozima zbog kojih se nastavnici i roditelji u Srbiji protive seksualnom obrazovanju. Istraživanje Novosadskog humanitarnog centra zapravo pokazuje da bi roditelji većinom prihvatili seksualno obrazovanje u školama, a kada je reč o temama koje bi seksualno obrazovanje trebalo da obuhvati, većina učesnika onlajn ankete je odabrala teme „Pubertet, reproduktivni organi, kako nastaje trudnoća“ (89,6%) i „Kontracepcija i zaštita od polno prenosivih bolesti“ (89%). Veliki procenat anketiranih odabrao je teme „Lične veze, zaljubljanje i ljubav, samopoštovanje“ (66,5%) i „Abortus, LGBT, sigurniji seks, seksualno nasilje“ (65,9%). Najmanje odabira bilo je za teme „Reproduktivna prava ljudi“ (43,4%) i „Pol, rod i rodna pitanja“ (41,6%) (Korać-Mandić 2019: 34). Ipak, treba napomenuti da uzorak ovog istraživanja nije reprezentativan za celu populaciju. Istraživanje sprovedeno u Španiji pokazuje da nastavnici kao najveće ograničenje prepoznaju sopstveno neznanje, odnosno nedostatak obuke, kako u toku sopstvenog obrazovanja na fakultetu, tako i tokom kasnijeg usavršavanja. Još jedan veliki problem sa kojim se suočavaju je strah od reakcije roditelja, koji ih najčešće sprečava da sa decom pričaju

otvoreno o ovim temama (Plaza-del-Pino et al. 2021: 7). Iako ne ispituje poteškoće sa kojima se nastavnici i nastavnice suočavaju, istraživanje Novosadskog humanitarnog centra kao jednu od preporuka navodi pružanje podrške nastavnom kadru „kako bi razumeli sadržaj i ciljeve edukacije mladih o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i svoju ulogu u tom procesu“ i napominje da je preduslov za uspeh seksualnog obrazovanja u školama motivisanost i pripremljenost školskog osoblja (Korać-Mandić 2019: 45).

III Tema koju treće pitanje problematizuje je da li bi obrazovni program trebalo da bude isti za sve ili bi, spram različitih interesovanja, sklonosti i sposobnosti trebalo da bude prilagođen svakom pojedincu ili grupi pojednaca, kroz slobodan odabir elektivnih predmeta. Seksualnost je integralni deo svakog ljudskog bića, a znanja koja se usvajaju kroz ovakvu vrstu obrazovanja kao i veštine koje se stiču su od velike važnosti za reproduktivno zdravlje i zdrav seksualni život svakog pojedinca. Kao takva, ne zavise od individualnih sklonosti ili sposobnosti, na primer, odabira buduće karijere ili akademskih kapaciteta. Stoga je naš stav da seksualno obrazovanje ne treba da bude izborno, već obavezno za sve učenike. Naravno, kao u svim drugim oblastima obrazovanja, ono treba da bude prilagođeno različitim starosnim grupama (Georgiou 2015: 52) kao i fleksibilno prema različitim potrebama žena i muškaraca (Muñoz 2010: 5; *Standards for Sexuality Education in Europe* 2010: 29-30). Već pomenuto istraživanje Novosadskog humanitarnog centra pokazuje da je đacima lakše da o ovim temama razgovaraju sa predavačima istog pola (Korać-Mandić 2019: 34), jer su u toj situaciji opušteniji i slobodnije razgovaraju. Ono što, ipak, ističu kao najvažnije je da u predavača treba da imaju poverenja (Korać-Mandić 2019: 34).

Zaključak

Rad je započet tvrdnjom da formalno i neformalno seksualno obrazovanje imaju svoj značaj i da se međusobno dopunjuju. Iako neophodno, neformalno seksualno obrazovanje je nedovoljno. Ključnu ulogu u obrazovanju mladih o ljudskoj seksualnosti, emotivnim odnosima, anatomiji reproduktivnih organa, seksualnoj aktivnosti, rodnom identitetu, rodnim ulogama, kontracepciji, reprodukciji, reproduktivnom zdravlju i reproduktivnim pravima treba da ima škola, odnosno seksualno obrazovanje formalizovano kroz nastavni program.

Kako bismo ispitali da li je zahtev da se seksualno obrazovanje uključi u školski program opravdan, pošli smo od tri pitanja: Koji su ciljevi obrazovanja, odnosno koja je njegova funkcija? Da li smatramo da obrazovne institucije treba da reprodukuju već utvrđene društvene vrednosti ili

nastavni program treba da omogući učenicima da ove vrednosti samostalno procenjuju? Da li obrazovni programi treba da budu sastavljeni tako da pojedincu omogućavaju da bira kurseve u skladu sa svojim interesovanjima, sklonostima i sposobnostima ili bi školski program trebalo da bude isti za sve? U kontekstu seksualnog obrazovanja, pokušali smo da odgovorimo na pitanja koji su ciljevi seksualnog obrazovanja i da li su oni u skladu sa težnjama obrazovanja kao takvog, da li seksualno obrazovanje treba da reprodukuje opšteprihvaćene društvene vrednosti i da li ono treba da bude isto za sve učenike.

Glavni ciljevi seksualnog obrazovanja su da mladima pruži znanje o navedenim temama i da ih nauči da, koristeći to znanje, samostalno donose odluke. Imajući u vidu da obrazovanje treba da nam omogući da procenjemo svet oko nas koristeći razum i da na racionalnim osnovama donosimo odluke i formiramo naše stavove i verovanja, ovakvi ciljevi seksualnog obrazovanja su u skladu sa opštim težnjama obrazovanja. Odgovor na pitanje da li seksualno obrazovanje treba da reprodukuje dominantne društvene vrednosti zavisi od toga šta ćemo prihvatiti da seksualno obrazovanje treba da obuhvata. Ukoliko prihvatimo određenje koje ovaj rad nudi, onda je odgovor na pitanje negativan. Ovako široko shvaćeno seksualno obrazovanje upravo i treba da teži promenama trenutnog vrednosnog sistema. Kako bi glavni ciljevi seksualnog obrazovanja mogli da budu ispunjeni, ono treba da bude obavezno za sve mlade.

Literatura

- Archard, David (2003), „Sex education”, u: Randall Curren (prir.), *A Companion to Philosophy of Education*, Oxford, UK: Malden, USA: Melbourne, Australia: Berlin, Germany: Blackwell Publishing, str. 540-548.
- Bailey, Beth (2013), „The vexed history of children and sex”, u: Paula S. Fass (prir.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, Abingdon, Oxon: Routledge, str. 191-210.
- Barrow, Robin (1999), „OR WHAT’S A HEAVEN FOR?’ The importance of aims in education”, u: Roger Marples (prir.), *The Aims of Education*, London: Routledge, str. 14-22.
- „Da li je seksualnom obrazovanju mesto u školi?” (2018), *RTS* 04. Decembar, dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3342839/da-li-je-seksualnom-obrazovanju-mesto-u-skoli.html> (pristupljeno 14. septembra 2021.)
- Georgiou, Dora (prir.) (2015), *Situation Analysis: Sexual and Reproductive Health and Rights (SRHR) of Adolescents in Cyprus*, Nicosia: Cyprus Family Planning Association.
- Grose, Rose Grace, Grabe, Shelly, Kohfeldt, Danielle (2015), „Sexual Education, Gender Ideology, and Youth Sexual Empowerment”, *Journal of Sex Research*, 51(7): 742–753.

- Fonner, Virginia A., Armstrong, Kevin S., Kennedy, Caitlin E., O'Reilly, Kevin R., Sweat, Michael D. (2014) „School Based Sex Education and HIV Prevention in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review and Meta-Analysis“, *PLoS ONE* 9(3): e89692, dostupno na: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0089692> (pristupljeno 01. oktobra 2021.)
- Jovanović, Aleksandra, Todorović, Jelisaveta (2011), „Edukativna uloga roditelja i seksualno ponašanje adolescenata“, u: Tatjana Stefanović Stanojević (prir.), *Ljubav, seks, mladi: Socio-kulturni i emocionalni činioci rizičnog seksualnog ponašanja omladine*, Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, str. 107-121.
- Kantor, Leslie, Lindberg, Laura D., Tashkandi, Yara, Hirsch, Jennifer, Santelli, John (2021), „Sex Education: Broadening the Definition of Relevant Outcomes“, *Journal of Adolescent Health* 68(1): 7–8, dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.09.031> (pristupljeno 01. oktobra 2021.)
- Ketting, Evert, Visserb, Adriaan P. (1994), „Contraception in the Netherlands: the low abortion rate explained“, *Patient Education and Counseling* 23: 161-171.
- Ketting, Evert, Ivanova, Olena (2018), *Sexuality Education in Europe and Central Asia*, Cologne: BZgA, IPPF EN.
- Kirby, Douglas (1995), „Sex and HIV/AIDS Education in Schools: Have a Modest but Important Impact on Sexual Behaviour“, *BMJ: British Medical Journal*, 311(7002): 403.
- Kirby, Douglas, Laris, B. A., Rolleri, Lori (2007). „Sex and HIV education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world“, *Journal of Adolescent Health*, 40(3): 206–217.
- Korać-Mandić, Danijela (2019), *Pristup adolescentima informacijama o seksualnom i reproduktivnom zdravlju: kvalitativno istraživanje*, Novi Sad: Novosadski humanitarni centar, dostupno na: <https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/1c4a64880f06863937a09e5959a19f589250.pdf> (pristupljeno 24. avgusta 2021.)
- Lopez, Lauren M, Bernholc, Alissa, Chen, Mario, Tolley, Elizabeth E. (2016) „School-based interventions for improving contraceptive use in adolescents“, *The Cochrane database of systematic reviews* 29(6): :CD012249
- Meschke, Laurie, Peter, Christina (2014), „Hmong American Parents' Views on Promoting Adolescent Sexual Health“, *American Journal of Sexuality Education* 9(3): 308-328.
- Mladenović, Andrija (2020), „Potreba ili luksuz: Seksualno obrazovanje u Srbiji“, *Administracija i javne politike* 6(2): 35-55.
- Muñoz, Vernor (2010), *Report of the United Nations Special Rapporteur on the right to education*, UN, dostupno na: http://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNSR_Sexual_Education_2010.pdf (pristupljeno 01. oktobar 2021.)
- Ohana, Yael, Bulat, Marija (2015), *Evaluation of the National Youth Strategy (2008-2014) in the Republic of Serbia and Action Plan (2009 – 2014)*, Ministry of Youth and Sport of the Republic of Serbia, United Nations Population Fund in Serbia, dostupno na: https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Evaluacija_ENG_hyperlinks.pdf (pristupljeno 01. oktobra 2021.)

- Plaza-del-Pino, Fernando Jesús, Soliani, Isabelle, Fernández-Sola, Cayetano, Molina-García, Joaquín Jesús, Ventura-Miranda, María Isabel, Pomares-Callejón, María Ángeles, López-Entrambasaguas, Olga María, Ruiz-Fernández, María Dolores (2021), „Primary School Teachers' Perspective of Sexual Education in Spain. A Qualitative Study”, *Healthcare* 9(3): 287, dostupno na: <https://doi.org/10.3390/healthcare9030287> (pristupljeno 02. oktobra 2021.)
- Popović, Aleksandra (2021), „Za seksualno obrazovanje u školama svi, sem nadležnih”, *Danas*, 28. mart, dostupno na: <https://www.danas.rs/podkast/za-seksualno-obrazovanje-u-skolama-svi-sem-nadleznih-podkast/> (pristupljeno 23.septembra 2021.)
- Rašević, Mirjana (2006), „Obrazovanje mladih za zaštitu reproduktivnog zdravlja”, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 38(2): 472-485, dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0579-6431/2006/0579-64310602472R.pdf> (pristupljeno 14. juna 2021.)
- Rašević, Mirjana (2018), „Seksualna edukcija u evropskim državama”, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 167: 335-344, dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2018/0352-57321867335R.pdf> (pristupljeno 26. avgusta 2021.)
- Seksualno i reproduktivno zdravlje žena i adolescentkinja sa invaliditetom* (2018), UNFPA, dostupno na: <https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Истраживање%20о%20искуствима%20жена%20и%20девојка%20с%20инвалидитетом%20у%20остваривању%20сексуалног%20и%20репродуктивног%20здравља%20и%20права.pdf> (pristupljeno 01. oktobra 2021.)
- Sexuality Education: Policy brief No.1* (2016), World Health Organization, dostupno na: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/379043/Sexuality_education_Policy_brief_No_1.pdf (pristupljeno 30. marta 2021.)
- Shepherd, Jonathan, Kavanagh, Josephine, Picot, Joanna, Cooper, Keith (2010) „The effectiveness and cost-effectiveness of behavioural interventions for the prevention of sexually transmitted infections in young people aged 13-19: A systematic review and economic evaluation”, *Health Technology Assessment* 14(7): 1-206.
- Siegel, Harvey, Phillips, D.C. Callan, Eamonn (2018), „Philosophy of Education”, u: Edward N. Zalta (prir.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition), dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/education-philosophy/> (pristupljeno 17. marta 2021.)
- Standards for Sexuality Education in Europe* (2010), Cologne: BZgA, World Health Organization – Regional Office for Europe, Federal Centre for Health Education, dostupno na: https://www.bzgawhocc.de/fileadmin/user_upload/WHO_BZgA_Standards_English.pdf (pristupljeno 23. septembra 2021.)
- Tupper, Kenneth W. (2014) „Sex, Drugs and The Honour Roll: The Perennial Challenges of Addressing Moral Purity Issues in Schools”, *Critical Public Health* 24(2): 115-131.
- White, John (2010), *The Aims of Education Restated*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Marija Petrović

SHOULD SEX EDUCATION BE TAUGHT IN SCHOOLS?

Summary

Sex education addresses issues related to human sexuality, including reproduction, reproductive health, reproductive rights, romantic relationships, anatomy of reproductive organs, sexual activity, sexual orientation, gender identity, gender roles, contraception, and sexual abstinence. Formal and informal sex education are both important and complement each other. However, although necessary, informal sex education by itself is not enough. Sex education needs to become a formal part of the school curriculum, as schools should play the key role in educating young people about this topic.

To examine whether the initiative to include sex education in the school curriculum is justified, we started from these three questions: What are the goals of education and what is its purpose? Do we think that educational institutions should reproduce a preestablished set of values or should the curriculum enable students to evaluate social values for themselves? Should primary and secondary education be designed to allow individuals to choose courses according to their interests, preferences, and abilities, or should the school curriculum be the same for all? In the context of sex education, we tried to answer questions about the goals of sex education and whether or not they are in line with the aspirations of education in general, whether sex education should reproduce generally accepted social values, and whether it should be the same for all students.

Education should teach us to use our reason when forming beliefs and making decisions. The main goals of sex education are to provide young people with knowledge on these topics and help them make independent decisions using that knowledge. These goals are in line with the general aspirations of education. The answer to the question of whether sex education should reproduce dominant social values depends on what we mean by sex education. If we accept the definition offered in this paper, then the answer to the question is negative. Sex education understood in this broad sense should strive to change the current value system. To achieve the main goals of sex education, it needs to be the same and mandatory for all young people.

Keywords

sex education, education, philosophy of education, sexuality, school, reproductive health